

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**SAMARQAND DAVLAT VETERINARIYA MEDITSINASI, CHORVACHILIK
VA BIOTEKNOLOGIYALAR UNIVERSITETI**

IQTISODIYOT FAKULTETI

IQTISODIYOT VA MENEJMENT KAFEDRASI

60410100-“Iqtisodiyot” ta‘lim yo‘nalishi

102-guruh talabalari uchun

ULMASOVA OYGUL BAXTIYOROVNAning

“Iqtisodiyot nazariyasi” fanidan

“Tadbirkorlik faoliyati va tadbirkorlik kapitali”

mavzusida ochiq amaliy darsining ishlanmasi

Samarqand – 2024

Tuzuvchi:

O.Ulmasova – “Iqtisodiyot va menejment ” kafedrası assistenti.

Taqrizchilar:

N.U.Xudayberdiyev– Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, dotsenti

I.Salamov – “Iqtisodiyot va menejment” kafedrası dotsenti, i.f.n.

Kelishildi: O‘quv-uslubiy boshqarma

boshlig‘i, professor v.v.b.

R.F.Ro‘ziqulov

**“Tadbirkor faoliyati va tadbirkorlik kapitali” mavzusidagi amaliy mashg`ulot
o`qitish texnologiyasi**

Vaqt-2 soat.	Talabalar soni: 32-nafar.
O`quv mashg`ulotining shakli	Binar amaliy munozara.
Amaliy mashg`uloti rejasi	1.Tadbirkorlik faoliyati tushunchasi, uning vazifalari 2.Tadbirkorlik faoliyatining turlari uni rivojlantirish shart-sharoitlari 3.Tadbirkorlik kapitalining funksional shakllari
<i>O`quv mashg`ulotining maqsadi:</i> Tadbirkor faoliyatining ahamiyati, afzalliklari va tadbirkorlik kapitalining mazmuni mohiyati, tadbirkorlik imkoniyatlari , tadbirkorlik turlari kichik biznesni rivajlantirish, tadbirkor faoliyati va tadbirkorlik kapitali , bo`yicha amaliy ko`nikma shakllantirish. Bozor iqtisodiyoti tadbirkorlikka asoslangan iqtisodiyotdir. Tadbirkorlikning asosiy maqsadi – mavjud ryesurslardan foydalangan holda imkoni boricha ko`proq foyda olish. Tadbirkorlik ishlab chiqarishni xarakatga kyeltiruvchi kuch bo`lib, ishlab chiqarishning turtinchi omilidir.	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> . mavzu bo`yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; .o`z fikrini ilgari surish asoslash, muzokara qilish ko`nikmalarini rivojlantirish; muammoli vazifalarni yechishni faollashtirishni rag`batlantirish; .muammoli vazifalarni yechishda eng yaxshi yechimlarni tanlash va baholash ko`nikmalarini hosil qilish; kommuniktsiya, guruhda ishlash ko`nikmalarini rivojlantirish.	<i>O`quv faoliyatining natijalari:</i> Talaba: - Tadbirkorlik faoliyati tushunchasi haqida ma`lumotga ega bo`ladi; -Tadbirkorlikning turlari, vazifalari va rivojlanish shart-sharoitlarini bilib oladi; -Tadbirkorlik kapitalining funksional shakllarini o`rganib chiqadilar.
O`qitish usullari va texnikasi	Munozara, muammoli usul. To`g`ridan-to`g`ri jamoaviy aqliy hujum, BBB jadvali, Ven diogrammasi.
O`qitish vositalari	O`quv qo`llanmalar, o`quv daftarlari, A4 kattaligidagi qog`oz, marker, skotch.
O`qitish shakllari	Frontal, guruh va jamoada ishlash.
O`qitish sharoitlari	Texnik ta`minlangan, guruhlarda ishlashga moslashtirilgan auditoriya.

**“Tadbirkor faoliyati va tadbirkorlik kapitali” mavzusidagi amaliy
mashg`ulotining texnologik kartasi**

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	o`qituvchi	Talaba
1-bosqich. Kirish (10 min.)	<p>O`quv mashg`ulotining mavzusi maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o`tkazish rejasini aytadi. O`qitish guruhlarida ishlash texnologiyasi asosida olib borilishini e`lon qiladi.</p> <p>Mavzuning tayanch iboralari asosida blits-so`rov o`tkazadi.</p> <p>Talabadan javobni eshitadi va mavzu muhokamasi guruhlariga ishlar taqdimotidan so`ng davom etishini e`lon qiladi.</p> <p>Har bir talaba guruh bahosiga mos ravishda baho olishini tushuntiradi, guruhlarida ishlash qoidalari bilan tanishtiradi (2-ilova). Guruhlarda ishlash natijasi plakat qog`ozlarda ko`rsatilishi kerakligini ma`lum qiladi.</p>	<p>1.1. Tinglaydilar, yozib oladilar.</p> <p>1.2. Savollarga javob beradilar</p>
2-bosqich. Asosiy (20 min.)	<p>2.1. Talabalarni 3 guruhga ajratadi. O`quv topshiriqlarini tarqatadi (4-ilova).</p> <p>Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e`lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma`ruza matnlari va boshqa qo`llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. O`quv natijalarini eslatadi.</p> <p>Gruhlarda ishlarni boshlashni e`lon qiladi.</p>	<p>2.1. O`quv topshiriqlariga baholash ko`rsatkichlari va mezonlari bilan tanishadilar.</p> <p>Vazifani bajaradilar</p>
3-bosqich. Taqdimot (45 min.)	<p>Taqdimot va guruhlarida ishlash natijalarini o`zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarish jarayonidagi asosiy xulosalarga e`tiborni qaratadi.</p> <p>Munozara uchun savollar beradi (5-ilova).</p>	<p>3.1. Taqdimot qilishadi, qo`shimchalar qilishadi, baholashadi.</p>
4-bosqich. Yakuniy (5 min.)	<p>Mashg`ulotga yakun yasaydi, faol ishtirokchilarni rag`batlantiradi. Kelajakda amaliyot va o`quv faoliyatidagi ahamiyatini ta`kidlaydi.</p> <p>Mustaqil ish uchun vazifa beradi.</p>	<p>Tinglaydilar, aniqlashtiradilar.</p> <p>Mustaqil ish uchun vazifani yozib oladilar.</p>

Amaliy mashg'ulot mavzusi: Tadbirkor faoliyati va tadbirkorlik kapitali.
(2-soat)

Reja;

1. Tadbirkorlik faoliyati tushunchasi, uning vazifalari
2. Tadbirkorlik faoliyatining turlari uni rivojlantirish shart-sharoitlari
3. Tadbirkorlik kapitalining funksional shakllari

ASOSIY TAYANCH TUSHUNCHALAR.

Tadbirkorlik faoliyati – foyda olish maqsadida taxlika (tavakkalchilik) bilan hamda mulkiy javobgarlik asosida va amaldagi qonunlar doirasida o'z tashabbusi bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir.

Hissadorlik jamiyati - ko'proq foyda olish maqsadida mehnat, mehnat qurollari va boshqa ishlab chiqarish vositalari hamda pul ryesurs (kapital)larni birlashtirishgan uyushmadir.

Aksiya – bu uning egasi hissadorlik jamiyati kapitaliga o'zining ma'lum hissasini qo'shganligi va uning foydasidan dividend shaklida daromad olish huquqi borligiga guvohlik beruvchi qimmatli qog'ozdir.

Aksiya ko'rsi – qimmatli qog'ozlar bozorida aksiyalarning sotiladigan bahosidir.

Obligatsiya – uning egasi jamiyatga qayd qilingan foiz olish sharti bilan pul qo'yganligini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozdir.

Ta'sischiлик foydasi – sotilgan aksiyalar va hissadorlik korxonasiga haqiqatda qo'yilgan summasi o'rtasidagi farqdan iborat bo'lib, jamiyatni ta'sis etuvchilar o'zlashtiradi.

Dividend – aksiya egasi o'zlashtiradigan daromad turidir.

1. Tadbirkorlik faoliyati tushunchasi, uning vazifalari

«Tadbirkorlik (tadbirkorlik faoliyati) – yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mulkiy mas'uliyat ostida, mavjud qonunlar doirasida, daromad (foyda) olish maqsadida, tahlika bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir»¹.

K.Makkonnell va S.Bryu tadbirkorlikka asosida uzluksiz shartlar va talablar yotuvchi muhim faoliyat turi sifatida qaraydilar. **Birinchi dan**, tadbirkor tovar va xizmatlar ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarish omillarini birlashtiradi va «katalizator» vazifasini bajaradi. **Ikkinchi dan**, biznesni yuritish jarayonida u qarorlar qabul qilishdek qiyin bir vazifani zimmasiga oladi. **Uchinchi dan**, tadbirkor –

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик ва тадбиркорлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида” ги қонуни.

tashkilotchi shaxs bo'lib, yangi ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy qilib, yangi mahsulotlar ishlab chiqarishga intiladi. **To'rtinchidan**, tadbirkor bu tahlilga boruvchi insondir. U nafaqat o'z mol-mulki, vaqti, mehnati bilan, balki o'z sheriklari, aksiyadorlari qo'shgan mablag'lar bilan ham tahlilga boradi².

2.Tadbirkorlik faoliyatining turlari uni rivojlantirish shart-sharoitlari.

Tadbirkorlik faoliyatiga yuqorida keltirilgan turli xil fikrlar va yondashuvlarni umumlashtirgan holda qisqa qilib quyidagicha ta'rif berish mumkin: **tadbirkorlik faoliyati – shakli, turi va sohasidan qat'iy nazar foyda olish va uni ko'paytirish maqsadida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir.** Tadbirkorlikning rivojlanishi, o'z navbatida, bir qator sharoitlarning mavjud bo'lishini taqozo etib, ular asosida umuman tovar ishlab chiqarishning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlari yotadi. **Birinchidan**, tadbirkor xo'jalik yuritishda uning biron turini tanlash, ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish, uni o'zgarishlarga moslashtirish, manbalarni tanlash, resurs topish, mahsulot sotish, ularning narxini belgilash, foydani tasarruf qilish va shu kabilarda bo'yicha ma'lum huquq va erkinliklar mavjud bo'lishini taqozo etadi.

Ikkinchidan, tadbirkor ishlab chiqarish vositalariga, ishlab chiqarilgan mahsulot va olingan daromadga mulkchilik huquqiga ega bo'lishi kerak. Tadbirkorlik faoliyati mulkdorning o'zi tomonidan ham, uning mol-mulki asosida ish yurituvchi sub'ekt tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

Uchinchidan, xo'jalik yuritish yo'lini erkin tanlash, daromadni investitsiyalash imkoniyati va shu kabilarni real ta'minlaydigan ma'lum iqtisodiy muhit va ijtimoiy-siyosiy sharoit yaratishi zarur.

To'rtinchidan, tadbirkorlik mulkchilik va o'zlashtirish turli-tuman shakllari va turlarining mavjudligini taqozo qiladi. O'z navbatida mulkchilik va o'zlashtirish sohalaridagi turli-tumanlilikning o'zi ob'ektiv hodisa bo'lib, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi oqibati sifatida maydonga chiqadi.

Beshinchidan, etarli moliyaviy manbalarga, yaxshi ma'lumot va malakali tayyorgarlikka ega bo'lish, umumiy tijorat qonunchiligi, soliq bo'yicha imtiyozlar, tadbirkorlik muhiti va uni rivojlantirishda jamiyat manfaatdorligining mavjud bo'lishi tadbirkorlikni rivojlantirishning navbatdagi shart-sharoitlari hisoblanadi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha shart-sharoitlar mavjud bo'lgan davlatlarda tadbirkorlik yaxshi rivojlanadi, aks holda faoliyatning bu turi xufyona iqtisodiyot sohasiga o'tib ketishi ehtimoli ham yuqori bo'ladi.

2.Tadbirkorlik kapitalining funksional shakllari

Hozir jahonda ishlab chiqaruvchi kuchlar darajasi va o'ziga xos tomonlarining beqiyos darajada bir-biriga qo'shib ketishi kuzatiladi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning ijtimoiy, umumdavlat maqsadlarida foydalanadigan va nihoyat, jamoa, guruh, xususiy va shaxsiy maqsadlarda ishlatiladigan turlari mavjud. SHunga mos ravishda tadbirkorlikning turli-tuman: davlat, jamoa, xususiy, aralash va boshqa hosila shakllari rivojlanadi.

---

² McConnell, Brue. Economics: principles, problems and policies. 20th edition. America, New York: McGraw-Hill, 2014. page 38.

Turli mamlakatlarda davlat korxonalarining huquqiy maqomi turli-tumanligi bilan ancha farqlanadi. Hatto biron-bir mamlakatda barcha davlat korxonalari faoliyatini tartibga soluvchi yagona qonuniy hujjat mavjud emas. YUqorida ko‘rib o‘tilgan sharoitlar asosida davlat korxonalarini uchta guruhga bo‘lish mumkin:

- byudjet korxonalari;
- davlat ishlab chiqarish korxonalari;
- aralash kompaniyalar.

Byudjet korxonalari – davlatning vazifalarini bajarish bilan bog‘liq holda faoliyat ko‘rsatuvchi hamda davlat byudjeti hisobidan moliyalashtiriluvchi huquqiy va xo‘jalik mustaqilligiga ega bo‘lmagan korxonalar. Ular o‘zlarining holati bo‘yicha davlatning ma‘muriy-boshqarish tizimiga kiradi va biron-bir vazirlik, mahkama yoki mahalliy o‘zini-o‘zi boshqarish organlariga bevosita bo‘ysunadi yoki ularning tarkibiy qismi hisoblanadi. Barcha daromad va xarajatlari davlat byudjeti orqali o‘tib, olingan foydasidan soliq to‘lamaydi.

Davlat ishlab chiqarish korxonalari – xo‘jalik faoliyati bilan birga davlat tomonidan belgilangan doirada boshqarish va tartibga solish vazifalarini ham bajaruvchi, alohidalashgan mol-mulkka ega bo‘lgan korxonalar. Bundan ko‘rinadiki, davlat ishlab chiqarish korxonalari yoki korporatsiyalari o‘zida tijorat korxonalari va davlat organlari belgilarini mujassamlashtirib, korxonalarining ancha keng tarqalgan tashkiliy, huquqiy shakli hisoblanadi.

Aralash kompaniyalar – davlat va xususiy omonatchilarning aksiyalarini birlashtirish asosida tashkil etilgan aksiyadorlik jamiyatlari va majburiyatlari cheklangan shirkatlar shaklidagi korxonalar. Aralash kompaniyalar aksiyadorlik jamiyatlari to‘g‘risidagi qonun asosida ish yuritadi va yuridik shaxs hisoblanadi, xo‘jalik faoliyatida xususiy firmalar bilan barobar tijorat asosida qatnashadi. SHu bilan birga, ular xususiy firmalarga nisbatan ma‘lum imtiyozlardan foydalanadi. Bu imtiyozlarga davlat tomonidan moliyaviy yordam va dotatsiyalar berish, chet el litsenziyalarini engil shartlar bilan olish, boshqa davlat korxonalaridan xomashyo va yarim fabrikatlarni qat‘iy belgilangan narxlarda olish, ishlab chiqargan mahsulotni sotish uchun bozor bilan ta‘minlanganlik va shu kabilar.

Korxonalarining mulkchilik mavqeidan tashqari xilma-xil tashkiliy-huquqiy shakllari ham mavjud bo‘ladi. Korxonalar xo‘jalik jamiyatlari va shirkatlari, ishlab chiqarish kooperativlari, jamoa korxonalari, ijara korxonalari, xo‘jalik birlashmalari shaklida tuzilishi mumkin.

Kooperativ tadbirkorlik – jamoa mulkiga asoslanib, kooperatsiya a‘zolarining uning faoliyatida o‘z mehnati bilan ishtirok etishini taqozo etuvchi jamoa tadbirkorligining alohida shakli. Kooperativ mulkchilikka asoslangan tadbirkorlikning asosiy belgilari quyidagilardan iborat: ishlovchilarning ishlab chiqarish vositalari bilan bevosita qo‘shilishi (xususiy mulkchilikda bunday qo‘shilishda mulkdor, davlat mulkchiligida esa davlat vositachi hisoblanadi); kooperatsiya a‘zolarining ishlab chiqarish vositalaridan keng foydalana olishi; ularning iqtisodiy jihatdan teng huquqqa egaligi; jamoaning o‘zini o‘zi boshqarishni amalga oshirishi; jamoa va shaxsiy manfaatlar uyg‘unligining yuzaga kelishi va h.k.

Xususiy tadbirkorlik alohida shaxs yoki korxonalar tomonidan xususiy tashabbus asosida tashkil qilinadi. Tadbirkorlikning bu shaklida mulk va ishlab

chiqarish natijalari xususiy shaxslarga tegishli bo'lib, ishlab chiqarishni tashkil qilish yollanma mehnatga asoslanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik shaxsiy mulkka asoslanadi, ishlab chiqarishni tashkil qilish o'zi yoki oila a'zolari mehnati asosida amalga oshiriladi³. SHaxsiy korxonaga egasi uning menejeri ham hisoblanib, korxonaning barcha majburiyatlari uchun shaxsiy javobgar bo'ladi. Xo'jalik huquqi nuqtai nazaridan yakka tartibdagi tadbirkorlik huquqiy shaxs hisoblanmaydi, shu sababli uning egasi cheklanmagan mas'uliyatga ega bo'lib, faqat fuqarolardan olinadigan daromad solig'ini to'laydi. Bu odatda kichik magazin, xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalar, dehqon xo'jaliklari, shuningdek, huquqshunos, vrach, advokat kabi turli malakali mutaxassislar xizmati ko'rinishida tashkil qilingan tadbirkorlikdir.

Tabdirkorlik faoliyatini amalga oshirishning muhim shakllaridan biri aksiyadorlik jamiyatlaridir.

Aksiyadorlik jamiyati – kapitali qimmatli qog'oz shaklida rasmiylashtirilgan turli omonatchilarning pul mablag'laridan tarkib topuvchi korxonaga⁴. Yirik ishlarni amalga oshirib, katta foyda olish maqsadida bir necha tadbirkorlar o'zlarining moddiy (ishlab chiqarish vositalari) va pul mablag'larini birlashtirib ittifoq (jamiyat) tuzadilar. Ular iqtisodiy adabiyotlarda aksiyadorlik jamiyati deb yuritiladi. Aksiyadorlik jamiyatining dastlabki kapitali ichki manba – ta'sischi kapitali hamda tashqi manba – aksiyalarni sotish orqali jalb etilgan kapitaldan iborat bo'ladi. SHunga ko'ra, aksiya chiqarish va uni erkin joylashtirish aksiyadorlik munosabatlarining muhim tomonlaridan birini tashkil qiladi.

Tabdirkorlik kapitali ;Tabdirkor ixtiyorida bo'lib, foyda olish maqsadida ishlatiladigan va yollanma mehnat tomonidan harakatga keltiriladigan barcha moddiy vositalar, tovarlar va pul mablag'lari birgalikda tadbirkorlik kapitali deb ataladi. Tabdirkorlik kapitali ishlab chiqarish va muomala jarayonida doimo harakatda bo'ladi va bu harakat jarayonida bir qator bosqichlarni bosib o'tadi.

Tabdirkorlik kapitalining o'z harakatida uch bosqichni izchil bosib o'tib, muntazam ravishda bir shakldan boshqa bir shaklga aylanib, yana dastlabki shakliga qaytib kelishi uning doiraviy aylanishi deyiladi.

Kapital o'z harakatini qanday ijtimoiy-iqtisodiy shakllarda amalga oshirmasin, ular uchun yuqorida ta'kidlaganimizdek, doiraviy aylanish va uning bosqichlarining harakat ko'rinishi umumiy. SHu bilan birga xo'jalik yuritishning ayrim shakllarida tadbirkorlik kapitalining doiraviy aylanishi, ularning bosqichlari va harakat shakllari o'zlarining iqtisodiy mazmuni jihatidan farqlanadi. Asosiy kapitalning tarmoq tarkibi ularning ayrim tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi va har bir tarmoqning kapitalning umumiy qiymatidagi hissasi bilan tavsiflanadi. Agar asosiy kapital tarkibida ko'proq texnika taraqqiyoti va ishlab chiqarish samaradorligini belgilaydigan tarmoqlarning ulushi oshsa, ularning tarmoq tarkibining yaxshilanganligini bildiradi.

Asosiy kapitalning turlari bo'yicha tarkibi ular har bir turining kapital umumiy qiymatidagi hissasi va nisbati bilan tavsiflanadi.

Asosiy kapitalni takror ishlab chiqarish uchun qilingan xarajatlarning bir qismi amortizatsiya fondi yordamida qoplanadi.

Amortizatsiya asosiy kapital eskirib borishiga qarab, uning qiymatini asta-sekin ishlab chiqarilgan mahsulotga o'tkazish, asosiy kapitalni keyinchalik qayta tiklash maqsadlarida mahsulotning amortizatsiya miqdoriga teng qismini ajratib borish jarayonidan iborat.

Amortizatsiya normasi amortizatsiya ajratmalari yillik summasining shu asosiy kapital qiymatiga nisbati sifatida aniqlanadi va foizda ifodalanadi. Amortizatsiya ajratmalarining umumiy normasi asosiy kapitalni takror ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq ravishda ikki qismdan iborat bo'ladi: bir qismi asosiy kapitalni to'la qoplashga (qayta tiklashga), ikkinchisi ularni qisman qoplashga (kapital ta'mirlashga) mo'ljallan

Tadbirkorlik kapitalining aylanishi vaqti va tezligi; Tadbirkorlik kapitalining harakati bir doiraviy aylanish bilan to'xtab qolmaydi, balki u uzluksiz davom etib, takrorlanib turadi. **Doiraviy aylanishlarning bunday uzluksiz takrorlanib, yangilanib turishi tadbirkorlik kapitalining aylanishi deyiladi.**

Asosiy kapital – ishlab chiqarish jarayonida bir nechta doiraviy aylanishlar davomida qatnashadi, o'zining qiymatini tayyorlanayotgan mahsulotga (xizmatga) bo'lib-bo'lib, asta-sekinlik bilan o'tkazib boradi va bir necha yillik xizmat muddati davomida ashyoviy-buyum shaklini o'zgartirmaydi.

Aylanma kapital – bir doiraviy aylanish davomida to'liq iste'mol qilinadi, o'zining qiymatini ishlab chiqarish natijalariga to'liq o'tkazadi va ashyoviy-buyum shaklini ham yo'qotadi.

Asosiy va aylanma kapitallar bir-biridan quyidagi belgilar asosida farqlanadi.

1. Ishlab chiqarish jarayonida harakat qilish xususiyatlari. Asosiy kapital uzoq davr (masalan stanok 10 yil, bino 50-100 yil) davomida faoliyat qiladi, o'zining oldingi natural-buyum shaklini shu davrdagi doiraviy aylanishlar davomida saqlab qoladi. Aksincha, aylanma kapital (masalan paxta, jun, metall va b.) har bir doiraviy aylanishda to'liq unumli iste'mol qilinadi, o'zining ashyoviy-buyum shaklini yo'qotadi va yangi turlari bilan almashinadi.

2. Qiymatini ishlab chiqarish natijalariga o'tkazish xususiyati. Asosiy kapital ishlab chiqarish jarayonida qator yillar davomida faoliyat qilib, ularning qiymati tovarlarga qisman-qisman o'tib boradi. Xomashyo va materiallar, yoqilg'i va energiya kabi aylanma kapital elementlari har bir doiraviy aylanishda to'liq unumli iste'mol qilinadi va ularning qiymati mahsulot va xizmatlar qiymatiga to'liq o'tadi.

3. Kapital qiymatining aylanish usuli. Qiymatining aylanish usuli bo'yicha asosiy kapital qiymati ikkiga bo'linadi. Qiymatning mahsulotga o'tgan qismi tovarlar va xizmatlar bilan birga muomalada bo'ladi va doiraviy aylanish jarayonida tovar shaklidan pul shakliga o'tadi hamda qoplash fondi shaklida asta-sekin jamg'ariladi. Mahsulotga o'tmagan qismi ishlab chiqarish doirasida mavjud bo'lgan asosiy kapitalda gavdalanganicha qolaveradi. Iste'mol qilingan mehnat predmetlari qiymati to'la-to'kis aylanib, yangi mahsulotlar qiymati tarkibiga kiradi.

4. Qayta tiklanish usuli. Qayta tiklanish usulida asosiy kapitalning ishlab chiqarish natijalariga o'tkazilgan qiymati, bu vositalar bir qator doiraviy aylanishlarni o'z ichiga olgan muayyan davr davomida eyilib, ishdan chiqqandan keyin pul shaklidan

yangi asosiy kapital shakliga aylanadi. Aylanma kapital har bir doiraviy aylanishdan keyin ashyoviy-buyum shaklida qaytib tiklanadi.

Asosiy kapitalning tarmoq tarkibi ularning ayrim tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi va har bir tarmoqning kapitalning umumiy qiymatidagi hissasi bilan tavsiflanadi. Agar asosiy kapital tarkibida ko'proq texnika taraqqiyoti va ishlab chiqarish samaradorligini belgilaydigan tarmoqlarning ulushi oshsa, ularning tarmoq tarkibining yaxshilanganligini bildiradi.

Asosiy kapitalning turlari bo'yicha tarkibi ular har bir turining kapital umumiy qiymatidagi hissasi va nisbati bilan tavsiflanadi.

Asosiy kapitalni takror ishlab chiqarish uchun qilingan xarajatlarning bir qismi amortizatsiya fondi yordamida qoplanadi.

Amortizatsiya asosiy kapital eskirib borishiga qarab, uning qiymatini asta-sekin ishlab chiqarilgan mahsulotga o'tkazish, asosiy kapitalni keyinchalik qayta tiklash maqsadlarida mahsulotning amortizatsiya miqdoriga teng qismini ajratib borish jarayonidan iborat.

Amortizatsiya normasi amortizatsiya ajratmalari yillik summasining shu asosiy kapital qiymatiga nisbati sifatida aniqlanadi va foizda ifodalanadi. Amortizatsiya ajratmalarining umumiy normasi asosiy kapitalni takror ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq ravishda ikki qismdan iborat bo'ladi: bir qismi asosiy kapitalni to'la qoplashga (qayta tiklashga), ikkinchisi ularni qisman qoplashga (kapital ta'mirlashga) mo'ljallanadi.

1-ilova.

Amaliy mashg'ulotda ishlash tartibi va reglamenti

1. Guruhda ishlash va prezentatsiyani tayyorlash – 20 min.
2. Ish natijalarini prezentatsiya orqali namoyish qilish – 5 min.
3. Jamoa bo'lib ishlash va guruhlarni baholash – 5 min.

2-ilova.

Guruh bilan ishlash qoidalari

Har biri o'z sheriklarining fikrlarini xurmat qilishlari lozim;

Har biri berilgan topshiriqlar bo'yicha faol, hamkorlikda va mas'uliyat bilan ishlashlari lozim;

Har biri o'zlariga yordam kerak bo'lganda so'rashlari mumkin; Har biri yordam so'raganlarga ko'mak berishlari lozim;

Har biri guruhni baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim;

Har biri: "Biz bir kemadamiz, birga cho'kamiz, yoki birga qutilamiz" atamasini yaxshibilishlari lozim.

3-ilova.

Baholash mezonlari va ko`rsatkichlari (ball)

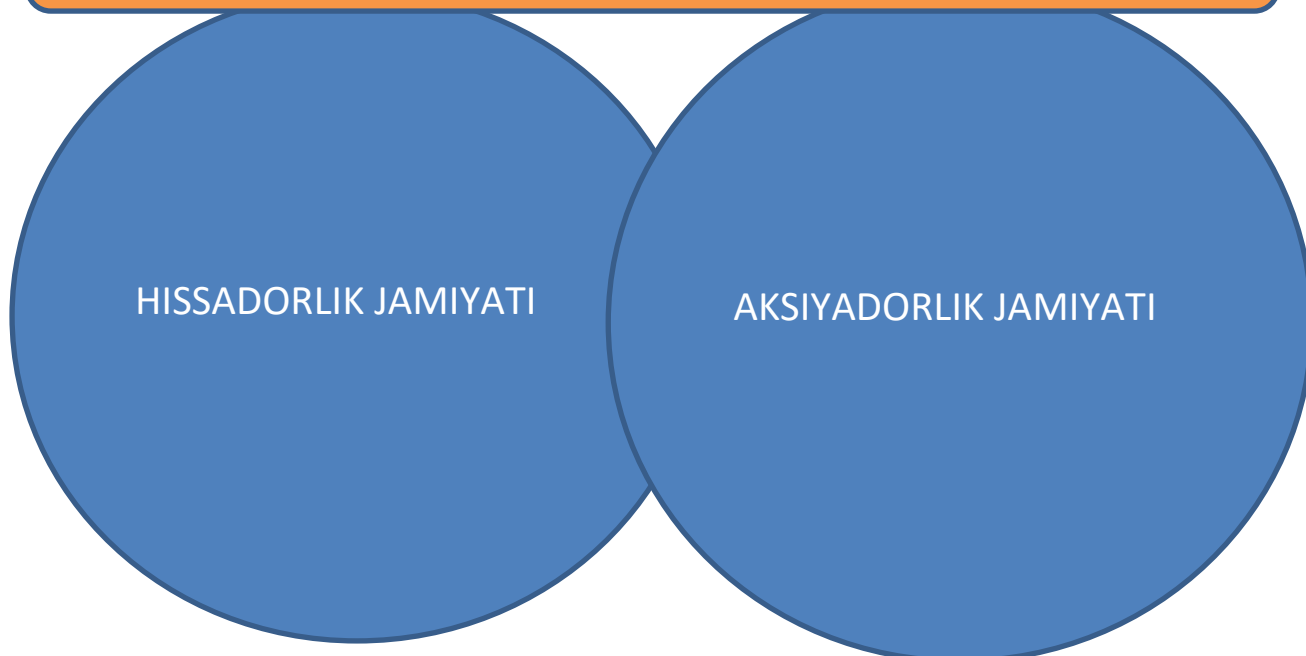
Guruh	Yondoshuvning (to`liqligi, to`g`riligi)	Grafikda to`g`ri tasvirlash	Guruh faolligi	Muammo nifaol yechilishi	Ballar yig`indi si
	(1,0)	(0,6)	(0,4)	(1,0)	(3,0)
1					
2					
3					

4-ilova.

O`quv topshiriqla

Venn diagrammasi

O`XSHASH JIXATLARINI KO`RSATING VA DIOGRAMMADA IFODALAB
BERING

Topshiriq. SWOT tahlili. Tadbirkor faoliyati va tadbirkorlik kapitalining ahamiyati

S.(Strength-Kuch)	W(Weakness-kuchsizlik)
O.(Opportunity-imkoniyat)	T.(Threat-xavf-xatar)

Topshiriq. SINKVEYN usuli. Tadbirkor faoliyati va tadbirkorlik kapitalini tahlil qiling.

- 1.Nima?
- 2.Qanday?
- 3.Nima qiladi?
- 4.Gap(4-ta so'zdan iborat)
- 5.Sinonim.

B.B.B. usuli asosida bilimlarni sinash uchun tarqatma materiallar.

	Tushuncha	Bilaman	Bilib olidim	Bilishni hohlayman
1	Tadbirkorlik (tadbirkorlik faoliyati) – yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan mulkiy mas’uliyat ostida, mavjud qonunlar doirasida, daromad (foyda) olish maqsadida, tahlika bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatni			
2	tadbirkorlik faoliyati – shakli, turi va sohasidan qat’iy nazar foyda olish va uni ko‘paytirish maqsadida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir. Tadbirkorlikning rivojlanishi, o‘z navbatida, bir qator			
3	Tadbirkorlik kapitalining funksional shakllari			
4	Davlat ishlab chiqarish korxonalarini – xo‘jalik faoliyati bilan birga davlat tomonidan belgilangan doirada boshqarish va tartibga solish vazifalarini ham bajaruvchi, alohidalashgan mulkka ega bo‘lgan korxonalar.			
5	Tadbirkorlik kapitalining aylanishi vaqti va tezligi			
6	Aylanma kapital – bir doiraviy aylanish davomida to‘liq iste’mol qilinadi, o‘zining qiymatini ishlab chiqarish natijalariga to‘liq o‘tkazadi va ashyoviy-buyum shaklini ham yo‘qotadi. Asosiy va aylanma kapitallar bir-biridan quyidagi belgilar asosida farqlanadi. 1. Ishlab chiqarish jarayonida harakat qilish xususiyatlari. 2. Qiymatini ishlab chiqarish natijalariga o‘tkazish xususiyati. 3. Kapital qiymatining aylanish usuli. 4. Qayta tiklanish usuli.			
7	Amortizatsiya normasi amortizatsiya ajratmalari yillik summasining shu asosiy kapital qiymatiga nisbati sifatida aniqlanadi va foizda ifodalanadi			

\1– guruh

Topshiriq. "T" sxemasi. Asosiy va aylanma kapitallar bir-biridan qaysi belgilari asosida farqlanadi qisqacha mustaqil izoh yozing.

№	Asosiy va aylanma kapitallari	
1	<ul style="list-style-type: none"> • Ishlab chiqarish jarayonida harakat qilish xususiyatlari.	
2	<ul style="list-style-type: none"> • Qiymatini ishlab chiqarish natijalariga o'tkazish xususiyati.	
3	<ul style="list-style-type: none"> • Kapital qiymatining aylanish usuli.	
4	<ul style="list-style-type: none"> • Qayta tiklanish usuli.	

2– guruh

Topshiriq. Jadvalni to'ldiring.

Tadbirkorlik kapitalining funksional shakllariga tarif bering	
Byudjet korxonalari	
Xususiy tadbirkorlik	
Yakka tartibdagi tadbirkorlik	
Aksiyadorlik jamiyati	
Davlat ishlab chiqarish korxonalari	
Aralash kompaniyalar	
Kooperativ tadbirkorlik	

3– guruh

Topshiriq. Topshiriqni quyidagi tartibda bajaring:

Quyidagi tariflarni strelka orqali savollariga moslab qo'yib chiqing.

1. Aksiyadorlik jamiyati	a- shaxsiy mulkka asoslanadi, ishlab chiqarishni tashkil qilish o'zi yoki oila a'zolari mehnati asosida amalga oshiriladi
2. YAKka tartibdagi tadbirkorlik	b- jamoa mulkiga asoslanib, kooperatsiya a'zolarining uning faoliyatida o'z mehnati bilan ishtirok etishini taqozo etuvchi jamoa tadbirkorligining alohida shakli.
3. Xususiy tadbirkorlik	v- davlat va xususiy omonatchilarning aksiyalarini birlashtirish asosida tashkil etilgan aksiyadorlik jamiyatlari va majburiyatlari cheklangan shirkatlar shaklidagi korxonalar.
4. Kooperativ tadbirkorlik	g- xo'jalik faoliyati bilan birga davlat tomonidan belgilangan doirada boshqarish va tartibga solish vazifalarini ham bajaruvchi, alohidalashgan mol-mulkka ega bo'lgan korxonalar.
5. Aralash kompaniyalar	d- davlatning vazifalarini bajarish bilan bog'liq holda faoliyat ko'rsatuvchi hamda davlat byudjeti hisobidan moliyalashtiriluvchi huquqiy va xo'jalik mustaqilligiga ega bo'lmagan korxonalar.
6. Byudjet korxonalari	Ye-alohida shaxs yoki korxonadan xususiy tashabbus asosida tashkil qilinadi.
7. Davlat ishlab chiqarish korxonalari	Yo- kapitali qimmatli qog'oz shaklida rasmiylashtirilgan turli omonatchilarning pul mablag'laridan tarkib topuvchi korxonalar

5-Topshiriq. Berilgan testlarni to'g'ri javobini toping.

1. Tadbirkorlik iqtisodiy adabiyotlarda uch jihatdan qaraladi:

- A. xo'jalik yuritish uslubi, mulk egasi, daromad topishning o'ziga xos tipi sifatida;
- B. iqtisodiy kategoriya, xo'jalik yuritish uslubi, mulk egasi sifatida;
- D. xo'jalik yuritish uslubi, iqtisodiy fikr yuritishning o'ziga xos tipi sifatida, mulk egasi sifatida;
- E. iqtisodiy kategoriya, xo'jalik yuritish uslubi, iqtisodiy fikr yuritishning o'ziga xos tipi sifatida;

2. Jahon iqtisodiy adabiyotida tadbirkorlikning uchta funksiyasi ajratib ko'rsatiladi:

- A. resurs bilan ta'minlash, tashkilotchilik, omillarni birlashtirish;
- B. resurslar bilan ta'minlash, kapital bilan ta'minlash, ijodkorlik;
- D. kapital bilan ta'minlash, xomashyo bilan ta'minlash, ijodkorlik;
- E. resurslar bilan ta'minlash, tashkilotchilik, ijodkorlik;

3. Quyidagisanabo'tilganlardan qaysi biriyakkatartibdagimehnat faoliyatiga asoslangan individual tadbirkorlikka to'g'ri kelmaydi?

- A. mulk daromad topish maqsadida foydalanilishi;
- B. o'zimehnat qilishi;
- D. olingan natija uning o'ziga tegishli bo'lishi;
- E. individual mulkka asoslanish;

4. Tadbirkorlik faoliyatining qaysi vazifasi bozoriqtisodiyotisharoitida unga foyda olish kafolatlanmaganligini bildiradi?

- A. tahlikaga borish;
- B. biznes yuritish bo'yicha asosiy qarorlarni qabul qilish;
- D. iqtisodiy resurslarni birlashtirish;
- E. qonunlar doirasida faoliyat ko'rsatish;

5. Tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish shart-sharoitlaridan qaysi biriraqobatchilik muhitini tashkil qiladi?

- A. ijtimoiy Bsiyosiy shart Bsharoitlari yetarlicha bo'lishi;
- B. mulkchilik huquqiga egi bo'lish;
- D. iqtisodiy muhit mavjudligi;
- E. ma'lum huquq va erkinliklarning mavjud bo'lishi;

Nazorat savollari

1. Tadbirkorlik faoliyatiga ta'rif bering. «Tadbirkorlik faoliyatini» va «biznes» tushunchalarini izohlang.
2. Tadbirkorlikning vazifalarini sanab ko'rsating. Nima uchun tadbirkor tahlika (tavakkalchilik) bilan faoliyat ko'rsatadi?
3. Tadbirkorlikning rivojlanish shart-sharoitlari nimalardan iborat?
4. Tadbirkorlikning shakllari va ularning xususiyatlarini ko'rsating.
5. Aksiyadorlik jamiyatiga ta'rif bering. Aksiya nima, aksiya kursi qanday aniqlanadi?
6. Aksiya kursiga ta'sir qiluvchi omillarni ko'rsating.
7. Tadbirkorlik kapitali nima? Uning tarkibiy tuzilishi qanday?
8. Tadbirkorlik kapitali ishlab chiqarish va muomala jarayonida qanday bosqichlardan o'tadi hamda qanday shakllarga kiradi?

Uyga vazifa: “Ish haqi va mehnat munosabatlari” mavzusi bo’yicha KRASVORD tayorlash, konspekt qilish, mavzuga oid qonun hujjatlari bilan tanishish

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati **Asosiy adabiyotlar**

1. Bajenova V.S., Ioxin V.YA. Ekonomicheskaya teoriya. Mikroekonomika $\dot{R}$ 1, 2. $\dot{R}$ M.: Izdatelsko-torgovaya korporatsiya «Dashkov i K $^{\circ}$ », 2006. $\dot{R}$ 934 s.
2. Kudina M.V. Osnovy ekonomiki. $\dot{R}$ M:FORUM: INFA-M, 2006. $\dot{R}$ 352 s.
3. Kulikov L.M. Ekonomicheskaya teoriya. $\dot{R}$ M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2006. $\dot{R}$
4. SHodmonov SH.SH., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. $\dot{R}$ T.: «Fan va texnologiya». 2005. $\dot{R}$ 186 b.
5. Razzoqov A., Toshmatov SH., O‘rmonov N. Iqtisodiy ta‘limotlar tarixi. $\dot{R}$ T.: «Moliya». 2002. $\dot{R}$ 174 b.
6. Borisov E.F. Ekonomicheskaya teoriya: 2-e izd., pererab. i dop. $\dot{R}$ M.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2005. $\dot{R}$ 230 s.
7. Ioxin V.YA. Ekonomicheskaya teoriya. $\dot{R}$ M.: Ekonomist“, 2005. $\dot{R}$ 356 s.
8. Kulikov L.M. Ekonomicheskaya teoriya. $\dot{R}$ M.: TK Vebli, Izd-vo Prospekt
9. Karimov I.A. $\dot{R}$ O‘zbekiston bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li. T. O‘zbekiston $\dot{R}$ 1993 .
10. Karimov I.A.- O‘zbekiston iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish yo‘lida. T. O‘zbekiston $\dot{R}$ 1995.

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik. “Toshkent, “Tasvir” nashriyot uyi, 2021 yil. – 52 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik-milliy g‘oyamizning poydevoridir. –Toshkent: “Tasvir” nashriyot uyi, 2021 yil. – 36 bet.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022 yil. – 416 bet.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-martdagi “Veterinariya va chorvachilik sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5696 son Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 31-martdagi “Veterinariya va chorvachilik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ-187-son qarori.

Axborot manbaalari

1. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi portali
2. www.mineconomy.uz – O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi sayti
3. www.norma.uz – axborot-huquqiy portal

